

Agrarisch erfgoed in Vlaanderen: stand van zaken en analyse

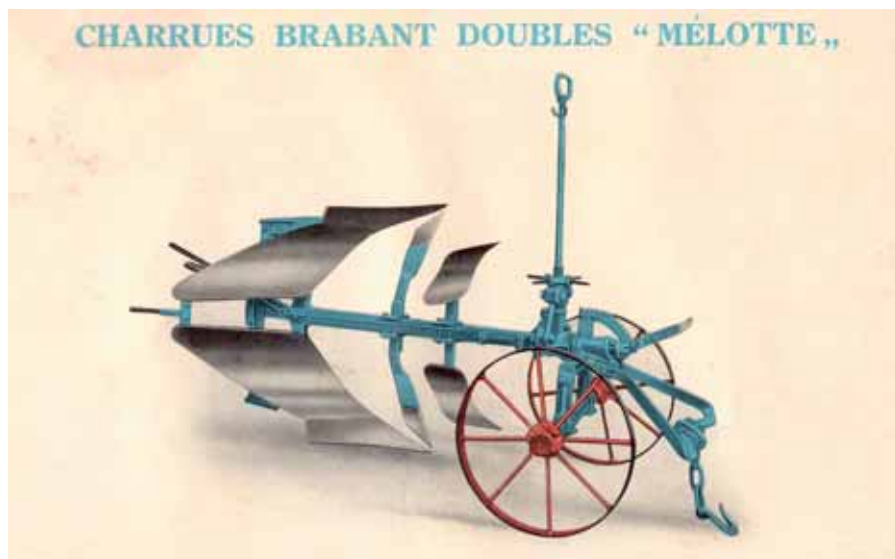
[Bert Woestenborghs¹]

Van een overwegend rurale maatschappij is Vlaanderen de laatste 150 jaar geëvolueerd naar een sterk verstedelijkte samenleving, gericht op industrie en diensten. Het erfgoed dat deze ontwikkeling illustreert, wordt bewaard door vele (kleine) instellingen, verenigingen en privé-verzamelaars. De basis van hun collectie bestaat dikwijls uit landbouwgerie of ambachtelijk alaaam. Het project 'Veldwerk/Denkwerk', gesubsidieerd door het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap en gecoördineerd door het Centrum Agrarische Geschiedenis in samenwerking met Heemkunde Vlaanderen vzw en het Vlaams Centrum voor Volkscultuur vzw, beoogt een globaal overzicht van het roerend agrarisch erfgoed voor de periode 1850 tot 1980, bewaard in Vlaamse, publieksgerichte instellingen en collecties.

VRAAGSTELLING

Vandaag de dag heeft de eerder vermelde agrarisch georiënteerde verzameling het niet gemakkelijk. De band met het agrarische verleden is voor velen immers bijna doorsneden, iedereen heeft al wel eens een dergelijke collectie gezien en bovendien overheerst het gevoel dat er meer dan genoeg is bewaard. Tegelijk rijst de moeilijkheid om de oude collectie te moderniseren met meer actuele stukken, die vaak veel complexer, duurder en groter uitvallen. Het is bovendien onmogelijk om de eigenlijke betekenis en charme zonder de menselijke beleving te vrijwaren. De dreiging van een esthetiserende 'stolp' rondom een object of gebouw kan alleen worden opgevangen door de contextualisering van de collectie, m.a.w. de musealisering ervan moet in goede banen worden geleid.²

Toch blijft de aandacht voor het agrarische – of liever het rurale – in stijgende lijn. Vanuit een hang naar authenticiteit, kwaliteit en beleving laat de hedendaagse consument zich immers graag in met alles wat hem die eigenschappen kan bieden. Inderdaad consument, want het valoriseren van de natuurlijke en culturele rijkdommen van het platteland draagt bij tot de uitbouw van de plattelandseconomie. Cultureel en agrarisch erfgoed worden in toenemende mate erkend als dragers van de eigen regionale identiteit waarin ook de hedendaagse landbouw zijn plaats moet kunnen vinden.³ De vraag dringt zich op in hoeverre het agrarisch erfgoed in de Vlaamse publieksgerichte collecties een weer-

Reclamefolder ploeg Melotte. Collectie CAG.

spiegeling is van de evolutie die de landbouw heeft ondergaan. Het is logisch dat de kleinschalige, weinig gemechaniseerde landbouw tot aan de Tweede Wereldoorlog weinig gemotoriseerde of hoogtechnologische sporen heeft nagelaten. Maar komt de regionale verscheidenheid, gebaseerd op de fysische mogelijkheden, wel aan bod? Zien we dat de samenstelling van de collecties inderdaad een mooi beeld vormt van de typische gemengde landbouwbedrijven? In hoeverre is de productieverbreding van de landbouw na 1880 – de opkomst van tuinbouw, fruitteelt en veeteelt zijn daar de levend(ig)e getuigen van – ook te herkennen in de werktuigen en ander gerei dat wordt bewaard in collecties allerhande? Of is er een oververtegenwoordiging van sommige segmenten die in feite niet te verantwoorden is in verhouding tot het aandeel in de keten?

AFBAKENING EN SCOPE

Het agrarisch erfgoed vormt het centrale onderzoeksitem van het project 'Veldwerk/Denkwerk'. Zeer ruim gemeten omvat agrarisch erfgoed alles wat te maken heeft met de geschiedenis van landbouw, platteland en voeding. Op basis van de definitie die de Vlaamse overheid over cultureel erfgoed formuleert, werd binnen het kader van het project agrarisch erfgoed geïnterpreteerd als het roerend materieel en immaterieel agrarisch erfgoed met een industrieeltechnische, historische en antropologische gemeenschappelijke betekenis. Objecten voor de verwerking van de oogst en de productie van voeding op de boerderij zijn hierin ook opgenomen.

Een afbakening drong zich verder op 1) in tijd, de periode tussen 1850 en 1980, 2) in ruimte, Vlaanderen, 3) naar onderwerp, agrarisch erfgoed in de enge zin (geen onroerend goed, geen landbouw en visserij) en 4) naar collectie, namelijk alleen de publiek toegankelijke agrarische collecties. Gezien de omvang en de verspreiding van het agrarisch erfgoed is bovendien uitgegaan van een collectieve en niet van een individuele beschrijving. We willen in de eerste plaats een beeld geven van het zwaartepunt van de verschillende landbouwcollecties. Betreft het een collectie gericht op akkerbouw of veeleer fruitteelt is een vraag die wellicht al vooraf kan worden beantwoord. Wie naar een fruitteeltmuseum in Borgloon gaat, weet waaraan hij zich kan verwachten. Maar binnen dat zwaartepunt hebben we willen verduidelijken waar de focus ligt. Is het een collectie met het zwaartepunt na 1950 of rond 1900? Is de collectie eerder op graanteelt dan wel op bietenteelt gericht? Telt de collectie vooral handwerktuigen of zijn er ook gemechaniseerde werktuigen voorhanden?

Of er in museum X nu 16 dan wel 17 aardappelrieken aanwezig zijn, is trouwens binnen de context van het project niet van groot belang. Evenmin hebben we onderscheid gemaakt tussen de verschillende modellen die in die collectie aanwezig zijn. Veel belangrijker is aan te tonen dat in de collectie van museum X een significant deel gericht is op akkerbouw en meer bepaald de niet-

gemechaniseerde aardappelteelt. Op die manier is het perfect mogelijk om aan te geven waar de zwaartepunten van deze collectie liggen. Uiteindelijk ontstond een lijst met 75 agrarische (deel)collecties die in aanmerking kwamen voor een persoonlijk bezoek met bevraging.⁴

METHODOLOGIE

De verschillende collecties werden vooreerst onderverdeeld per provincie. Dit biedt het voordeel van geografische duidelijkheid en sluit ook aan bij het erfgoed- en museumveld dat op die manier is georganiseerd. Het geeft de mogelijkheid om overzichtelijke regionale conclusies te trekken die voor iedereen hanteerbaar zijn. Vervolgens hebben we de agrarische collecties onderverdeeld naar belangrijkheid. Met belangrijkheid bedoelen we zowel het volume als de intrinsieke relevantie ervan. Daarom zijn collecties die in volume volledig of voor minstens vijftig procent op landbouw zijn gericht, als 'hoofdcollectie' vermeld. Vaak is de halve collectie van een grote instelling groter in volume en waardevoller van inhoud dan de volledige collectie van een klein museum. Met agrarische 'deelcollectie' willen we aangeven dat het gaat om collecties die slechts ten dele de focus van een breder geheel vormen en die bovendien in volume en relevantie duidelijk een trapje lager staan dan de hoofdcollecties.⁵ De grens tussen beide is soms subjectief. Voor het project zijn deelcollecties even relevant, alleen is hun impact op het geheel iets minder groot. Ten slotte onderscheiden we nog de 'minimale agrarische collecties'. Deze behoren duidelijk niet tot de focus van de totale verzameling, hebben bovendien zelden iets apart te bieden en zijn vaak ook te klein en te weinig coherent om van een echte agrarische collectie te kunnen spreken.

Alle collecties werden tijdens ons bezoek op dezelfde, driedelige manier bevragd: volgens periode, volgens graad van mechanisering en volgens functie. Voor de datering in periodes werden vier periodes onderscheiden: 1850-1880, 1880-1918, 1918-1950, 1950-1980. Het betreft weliswaar symboljaren, die toch als breuklijnen

Handwerktuigen in depot. Bokrijk. Foto: Collectie CAG.

Bietenrooimachine, jaren 1970. Noorderwijk, Levend Landbouwmuseum. Foto: Collectie CAG.

in de Belgische landbouwgeschiedenis gelden en toelaten om de objecten een richtinggevende datering toe te kennen.⁶

Met de graad van mechanisering wilden we aangeven over welk soort werktuig/machine het gaat. Onder 'niet-gemechaniseerde voorwerpen' verstaan we enerzijds handwerktuigen zoals de zeis, de schoffel, de spade, de riek enz. en anderzijds allerlei andere voorwerpen zoals bijvoorbeeld een botervorm, baktrog, paardengetuig, bijenkorven, drainagebuizen enz. De tweede groep zijn de 'gemechaniseerde tuigen'. Hier gaat het om gereedschap dat niet rechtstreeks met de hand werd gebruikt, maar ook niet motorisch werd aangedreven. Dat varieert van de ploeg, de maaimachine of de karnton tot de bietenrooier, de ontromer, de rugsproeier of de melkmachine. De derde groep omvat de 'gemotoriseerde tuigen', in feite gemechaniseerde tuigen, maar dan met zelfaandrijving. Deze toestellen komen bijna uitsluitend na 1950 voor: de zelfrijdende maaidorser of aardappelrooimachine, de tractor of andere meestal grootschalige, vrij moderne toestellen.

Behalve de periodisering en de graad van mechanisering hebben we ook de functionaliteit van voorwerp/werktuig/machine willen beschrijven. Simpel gesteld: waarvoor diende het object? Onder 'primaire productiefunctie' verstaan we die objecten die nodig zijn voor de productie van voedings- en industriële gewassen. Alles wat nodig is om concreet te kunnen zaaien, oogsten, onderhouden, bevloeien, bemesten en besproeien van teelten. Binnen deze primaire productiefunctie hebben we de klassieke onderverdeling in sectoren gevolgd: akkerbouw, tuinbouw, veeteelt, bijenteelt, fruitteelt en sierteelt. Bovendien duiden we de objecten nog eens aan in de onderscheiden teelten. Voor akkerbouw zijn dat bijvoorbeeld graan, aardappelen of bieten, voor veeteelt kan dat zijn: paarden, runderen, varkens, schapen.

De objecten die vallen onder 'secundaire productiefunctie', bevinden zich, zoals de naam al aangeeft, verderop in de productieketen. In feite komt het neer op de verwerking van basisproducten op de boerderij. Na de oogst werden heel wat producten immers op de boerderij zelf verwerkt, vroeger veel

meer dan nu. Objecten die dienen voor de kaasverwerking, de boterverwerking, het dorsen van het graan, de verpakking van groenten en fruit, het kuisen van producten en nog vele andere secundaire functies, komen hier aan bod (zie schema p. 28).

Ten slotte wordt ook een onderscheid gemaakt voor die objecten die dienden voor transport en 'distributie' van goederen van en naar de boerderij. Klassiek zijn de boerenwagens, maar evengoed de tractor of de eiermand zijn hier op hun plaats. Hier werd evenwel geen onderscheid gemaakt in graad van mechanisering. De vervoersmiddelen spreken voor zich en in feite is alleen de tractor gemotoriseerd.

Aan de hand van enkele concrete voorbeelden kunnen we wellicht duidelijk maken wat de bedoeling is van de thematische onderverdelingen die we hierboven hebben willen uitleggen.

• **Voorbeeld 1:**

in collectie X bevindt zich een graanmaaimachine van het merk McCormick, ongedateerd. Dit collectiestuk plaatsen we onder primaire productiefunctie, akkerbouw, graan, gemechaniseerd tuig, periode 1950-1980 (deze datering is indicatief; werd bepaald aan de hand van de grootte van het mes en de trekhaak die alleen voor tractoren geschikt is).

• **Voorbeeld 2:**

in collectie X bevindt zich een boterteil uit aardewerk, ongedateerd. Dit collectiestuk plaatsen we onder secundaire productiefunctie, boterverwerking, niet-gemechaniseerd voorwerp, periode 1880-1918 (deze datering is indicatief; werd bepaald aan de hand van het gebruik van dergelijke teilen voor de algemene verspreiding van de ontromer einde 19^e eeuw).

Behalve een overzicht van het agrarisch erfgoed werden verzamelaars en instellingen ook bevraagd naar de meer algemene museale aspecten van hun collectie. In feite komen de klassieke museale functies – behoud en beheer, registratie en publiekswerking – aan bod. Voor een volledige museale doorlichting zijn andere studies of projecten allicht meer aangewezen. In elk geval betekent deze bevraging een mooie aanvulling op de cijfermatige doorlichting van de agrarische collecties in Vlaanderen. De meest markante conclusies kunnen bovendien grafisch worden voorgesteld aangezien we ook deze gegevens in de databank hebben verwerkt.

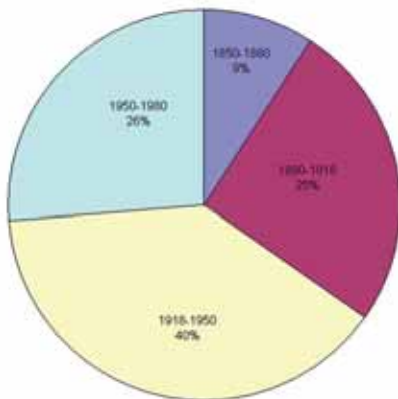
VOORSTELLING VAN ENKELE RESULTATEN

De input van de genoteerde gegevens in een database laat toe deze ook grafisch weer te geven. Binnen het bestek van dit artikel kan vanzelfsprekend slechts een beperkte selectie worden meegegeven.⁷

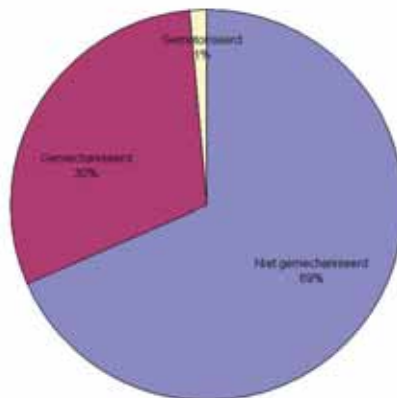
De relatieve oververtegenwoordiging van de periode 1918-1950 is niet onlogisch aangezien verzamelaars en instellingen heel wat erfgoed uit die periode uit de eerste hand konden verwerven bij

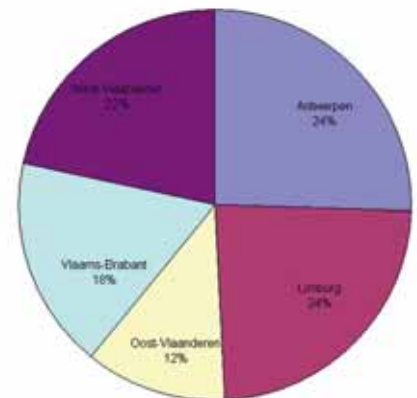
Zware driewielboerenkar. Beernem, Bulskampveld. Foto: Collectie CAG.

Verdeling agrarisch erfgoed volgens periode.

Verdeling agrarisch erfgoed volgens mechanisering.

Verdeling agrarisch erfgoed volgens provincie.

de oudere generatie gebruikers. Daarentegen is de periode 1850-1880 vrij beperkt aanwezig. Het aandeel Bokrijk hierin is meer dan veertig procent. Meestal betreft het wel gewone gebruiksvorwerpen, maar er bevinden zich ook unieke stukken tussen. Indien de collectie van Bokrijk om welke reden dan ook teloorgaat of niet voldoende wordt ondersteund, betekent dit een serieuze adering voor het Vlaamse agrarisch erfgoed uit die periode.

De oververtegenwoordiging van niet-gemechaniseerde werktuigen is duidelijk. Voor de tijdsspanne tot 1918 mag dit vrij logisch worden genoemd. Maar ook voor de meer recente periodes waarin de mechanisering de overhand haalt, blijft het aandeel handwerktuigen relatief groot. De verklaring moet ten dele worden gezocht in het aanwervingsbeleid van de eigenaars en instellingen die eerder gemakkelijk kleinere werktuigen, van mindere waarde, in hun bezit krijgen. Bijna dramatisch is de afwezigheid van gemotoriseerde toestellen. De omvang en de complexiteit alsmede de kost van dergelijke machines overstijgen duidelijk de draagkracht van de meeste eigenaars. Tegelijk ligt voor velen de focus op een eerder nostalgisch verleden dat zich focust op de 'oude' landbouw en zich niet inlaat met de hedendaagse, grootschalige landbouw.

De provincie Oost-Vlaanderen heeft iets minder volume aan agrarische objecten. Er zijn inderdaad minder grote collecties in die provincie, maar de collectie sierteeltgerei – die toch meer dan duizend stuks telt – is hier niet inbegrepen. Indien de collectie van Bokrijk niet wordt meegeteld, is de provincie Limburg duidelijk degene met de kleinste aantallen. Bokrijk heeft daar zeker een aanzuigeffect uitgeoefend, waardoor andere initiatieven misschien minder kansen hadden.

Het veld (blank) betekent dat deze instellingen geen cijfers voor 2004 konden geven. Ofwel waren ze in dat jaar niet geopend wegens verbouwingen, ofwel omdat er geen cijfers voorhanden waren. Meer dan de helft van de collecties heeft minder dan 2.500 bezoekers per jaar. Voor de levensvatbaarheid én het publieksbereik van de agrarische collecties zijn dit duidelijke signalen. Van

de dertien collecties die meer dan 7.500 bezoekers trekken, zijn er vijf instellingen door de Vlaamse Gemeenschap officieel erkend. De middelen die bij zo'n erkenning ter beschikking komen, laat de beheerders toe een groter publiek aan te trekken.

Twee derde van de agrarische collecties (48 op de 75) heeft geen of slechts een gedeeltelijke inventaris van zijn bezit. Wel is er op dit moment een inhaalbeweging ingezet doordat de informatica-toepassingen stilaan in ieders bereik komen. De collecties die een inventaris bezitten die helemaal bijgewerkt is, beschikken grotendeels over een geïnformatiseerde inventaris. Het lijkt geen twijfel dat de collecties die nog maar ten dele ontsloten zijn, binnen onafzienbare tijd dit voorbeeld volgen.

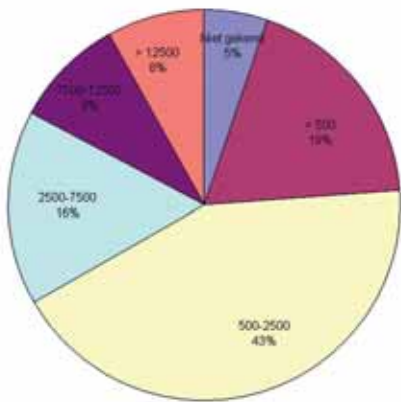
Plaatsgebrek is duidelijk probleem nummer één voor de meeste agrarische collecties. De alsmat groter wordende machines en de nog steeds onafgebroken toevoer van nieuwe stukken zijn daar niet vreemd aan. Oude of slecht onderhouden gebouwen met soms beperkte mogelijkheden leggen eveneens een rem op de ontwikkeling van de collectie.

Onder kennis moet niet alleen technische kennis worden verstaan, maar ook en wellicht vooral een professionele omkadering. Dat is een gevolg van het gebrek aan financiële middelen dat eveneens wordt vermeld. Het is evenwel niet al kommer en kwel, want 8 op 75 instellingen of personen hebben geen noemenswaardige negatieve aspecten te vermelden.

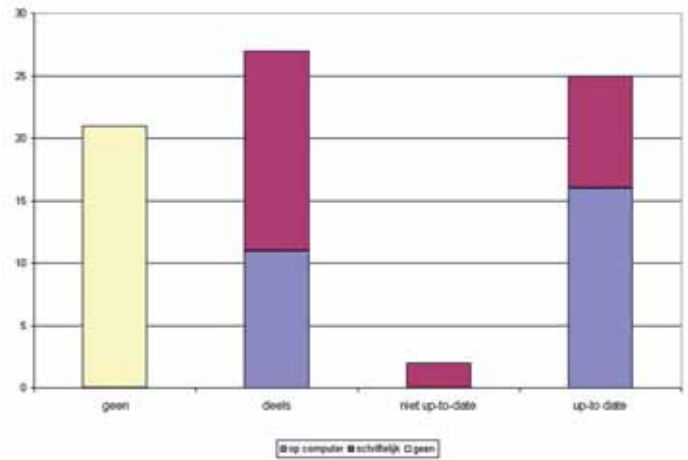
CONCLUSIES

Als er één conclusie mag worden getrokken na één jaar onderzoek naar het Vlaamse agrarisch erfgoed, dan is het wel dat de typische agrarische collectie niet bestaat. Integendeel betreft het een zeer heterogeen veld – verspreid over heel Vlaanderen – waarin op velerlei manieren aan collectievorming wordt gedaan.

De aard van de collectie mag dan misschien wel enorm variëren, grotere uniformiteit bestaat er in de inhoudelijke focus. Het gros van de collecties bevat immers werktuigen en machines uit de periode 1900 tot 1960. De verklaring ligt voor de hand: de meeste

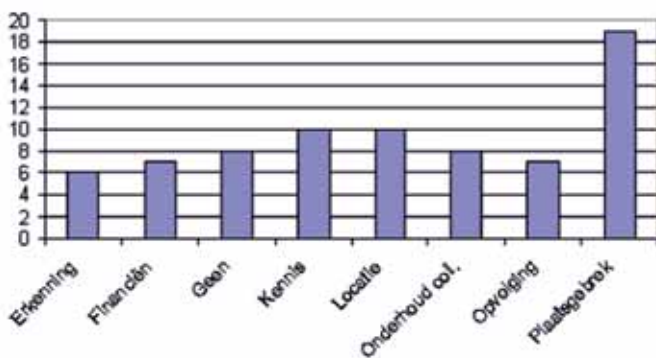
Gemiddeld bezoekersaantal per jaar van de agrarische collecties.

Staat van inventarisatie van agrarische collecties.

relicten zijn nog actief uit de eerste hand te verkrijgen van de originele eigenaars of gebruikers. Indien men teruggaat tot voor 1900 wordt dit al moeilijker. Omdat precies de periode 1900-1960 is oververtegenwoordigd, komt in feite ook het gemengde, kleinschalige landbouwbedrijf – dat toen dominant was – te veel aan bod. Dit wordt evenwel ondervangen door de themacollecties, die één specifiek aspect centraal plaatsen.

Het agrarisch erfgoed mag dan wel relatief goed in volume zijn bewaard, de contextuele en technische kennis ervan verdwijnt schrikbarend snel. Omdat hoe langer hoe minder mensen persoonlijk betrokken zijn bij de landbouw, zal dit probleem in de toekomst nog toenemen. Maar eerst is het zaak de functionele kennis van de nog levende oudere generatie aan te spreken en te valoriseren. In feite behoort dit tot de basiswerking van elke collectie, instelling of elk museum. Hier dient echter nog een lange weg te worden afgelegd. De toegenomen digitaliseringsmogelijkheden kunnen hier natuurlijk een grote en stimulerende rol spelen. Een ander aspect dat de hoogste prioriteit verdient, is de manier waarop de werktuigen en machines zijn bewaard. Nogal wat locaties zijn absoluut niet geschikt voor bewaring op lange termijn. Vochtproblemen, grote temperatuurverschillen, open gaanderijen of loodsen zijn niet bepaald ideale omstandigheden.

Belangrijkste problemen voor agrarische collecties.

Plaatsgebrek noopt de eigenaars en instellingen bovendien tot het werkelijk opstapelen van de collectie. De geringe financiële mogelijkheden laten evenwel weinig verbetering toe op dit vlak. Maar niet alleen de huisvesting geeft aanleiding tot bezorgdheid, nog moeilijker ligt de conservering van het erfgoed op zich. Houtworm, roestvorming, slijtage, verrotting zijn evenzovele bedreigingen waar men mee wordt geconfronteerd. Inspanningen worden zeker geleverd om de aftakeling tegen te gaan. Het geeft maar aan dat op dit vlak nog een hele weg valt af te leggen. ■

- 1 Bert Woestenborghs is sinds februari 2003 als voltijds historicus verbonden aan het CAG te Leuven. Hij is mede-auteur van het boek *In het spoor van Demeter*, dat de geschiedenis van de faculteit Bio-ingenieurswetenschappen van de K.U.Leuven behandelt. Van oktober 2004 tot september 2005 was hij projectverantwoordelijke voor 'Veldwerk/ Denkwerk'. Sinds oktober 2005 is hij projectmedewerker voor de geschiedenis van de Landelijke Rijverenigingen (LRV).
- 2 Gerard ROOUJAKKERS en Renate VAN DE WEIJER, 'Ze komen mij bezichtigen'. De musealisering van het platteland', in: Gerard ROOUJAKKERS, Anneke VAN LIEROP en Renate VAN DE WEIJER (red.), *De musealisering van het platteland. De historie van een Brabants boerenhuis*. Nijmegen, SUN, 2002, p.26.
- 3 Yves SEGERS, 'De relevantie van het verleden. Historici en duurzame landbouw: een tandem voor de toekomst?', in: F. NEVENS en J. DESSEIN (red.), *Duurzame landbouw vanuit markante invalshoeken*. Leuven, Acco, 2005.
- 4 Voor de volledige lijst, zie: www.cagnet.be/projecten.
- 5 Onder een deelcollectie verstaat men een groep objecten die samenhang met elkaar vertonen. Dat kan doordat ze dezelfde functie hebben (bv. landbouwwerktuigen), uit hetzelfde materiaal bestaan (bv. zilverwerk) of over hetzelfde onderwerp gaan (bv. Tweede Wereldoorlog). Zie: www.musip.nl.
- 6 Hiervoor hebben we ons laten inspireren door het recente overzichtswerk over de Belgische landbouw van Yves SEGERS en Leen VAN MOLLE, *Leven van het land. Boeren in België, 1750-1850*. Leuven, Davidsfonds, 2005.
- 7 Voor het volledige overzicht verwijzen we nogmaals naar www.cagnet.be/projecten.